

Δ. ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ - ΘΗΡΑΙΟΥ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας

Ε Ν Α Σ

Η ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

1.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας, οἱ ὅποιοι εἶδον τὴν γέννησιν, τὴν ἀνάπτυξιν, τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν παρακμὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ μας πολιτισμοῦ, συνιστᾷ πρόβλημα, τὸ ὅποιον μερικῶς μόνον φωτίζεται διὰ τῆς ἀναγωγῆς του εἰς τὰ ἱστορικά δεδομένα τῶν πρώτων αἰώνων μ.Χ. Ὅτι ἡ τελευταία φάσις τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ὁ Νεοπλατωνισμός, ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη παραλλήλως περίπου πρὸς τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν ἀκμὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸ ἀνατολικὸν - ἑλληνικὸν τμήμα τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, τοῦτο εἶναι ἱστορικὸν γεγονὸς μὴ στερούμενον βεβαίως σημασίας διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀμοιβαίας τῶν ἐπιδράσεως, μὴ ἐξαντλοῦν ὅμως, συγχρόνως, καὶ τὰς ἐπόψεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ἡ σύνθεσις τῶν δύο τούτων μεγάλων πνευματικῶν γεγονότων. Εἶναι προφανὲς κατὰ πρῶτον λόγον, ὅτι ὁ Νεοπλατωνισμὸς δὲν ἔμπορεῖ νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ τούτου τοῦ φαινομένου, τὸ ὅποιον εἶναι γνωστὸν ὡς «Χριστιανισμός» καὶ τοῦ ὁποίου αἱ βαθύτεραι θεολογικαὶ ρίζαι (οἷα ἰδίᾳ ἡ σχέσις «πατὴρ» πρὸς «υἱόν», περὶ τῆς ὁποίας τόσον συχνὰ ποιοῦνται μνεῖαν τὰ Εὐαγγέλια· πρβ. Μθ. 11, 25, Ἰω. 14, 5 κέξ.), ὡς καὶ ἡ καθόλου ἱστορικὴ νομοτέλεια (ὁ ἱστορικὸς του «καιρὸς»· πρβ. Μάρκ. 1, 14) ἀποτελοῦν δεδομένα ἀνεπίδεκτα θεωρητικῆς - φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας. Ἡ υἰκότης τοῦ υἱοῦ καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ του ἀποστολή, ἡ κήρυξις ἐπὶ τῆς γῆς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, δὲν συνιστοῦν γεγονότα δυνάμενα νὰ ἐννοηθοῦν διὰ τινος τῶν κυκλοφορουμένων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην φιλοσοφικῶν κατευθύνσεων, ἐφ' ὅσον ἀκριβῶς τὴν φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου ἔρχονται ταῦτα νὰ ἀνατρέψουν. Ἐξ αὐτῆς ὅμως ταύτης τῆς διαπιστώσεως, ὅτι αἱ μεταφυσικαὶ καὶ ἱστορικαὶ ἀπαρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ὑπερβατικά τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ (ὡς τὸν ἡγνώνει τοῦλάχιστον ἡ ἀρχαία φιλοσοφία, ἥτοι ὡς θεωρίαν τοῦ ὄντος), ἀνακύπτει

αβιάστως και τὸ ἐρώτημα, πῶς πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ἡ ἀπόπειρα τῶν Πατέρων νὰ θεμελιώσουν διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ κατηγοριακοῦ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τὸ χριστιανικὸν μήνυμα, καὶ εἰς ποίαν ἐξάρτησιν αὕτη τελεῖ πρὸς τὴν παράλληλον ἀνέλιξιν τῆς ἐλληνικῆς νεοπλατωνικῆς σκέψεως.

2.

Ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ ἐρωτήματος τούτου πρέπει νὰ ἀντιμετωπισώμεν καὶ τὴν ἱστορικῶς πρώτην ἀπόπειραν διὰ τὴν σύνθεσιν φιλοσοφίας καὶ ἀποκαλύψεως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ὁριγένους. Ἡ σύνθεσις αὕτη ἔχει, ὡς γνωστόν, πλὴν ἄλλων τὸν χαρακτῆρα τῆς πρώτης «Δογματικῆς», τοῦ συστήματος δηλ. ἐκείνου τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν, τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐννοιολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Εἰς τὸ «Περὶ ἀρχῶν» ἔργον τοῦ ¹ τὸ σύστημα τοῦτο λαμβάνει — ἐν περιλήψει — τὴν ἐπομένην μορφήν: Πρώτη ἀρχὴ τοῦ παντὸς εἶναι ὁ πατήρ, ἀδιαίρετος μὲν καὶ ἀμέριστος καθ' αὐτὸν («ἐν»), πεπερασμένος ὁμως κατὰ τὴν δύναμιν («πεπερασμένην γὰρ εἶναι καὶ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ λεκτέον... ἐὰν γὰρ ἡ ἀπειρος ἡ θεία δύναμις, ἀνάγκη αὐτὴν μηδὲ ἑαυτὴν νοεῖν· τῇ γὰρ φύσει τὸ ἀπειρον ἀπερίληπτον» ²). Προαιώνιον καὶ ἀδημιούργητον ἀπαύγασμα τοῦ θεοῦ εἶναι τὰ νοητά, ἤτοι τὰ γένη, τὰ εἶδη καὶ οἱ ἀριθμοὶ («πάντα τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη αἰεὶ ἦν, ἄλλος δέ τις ἔρεϊ καὶ τὸ καθ' ἐν ἀριθμῷ») ³, ὡς καὶ τὰ νοερά, ἤτοι οἱ νόες — τὰ λογικὰ ὄντα, αἱ καθαρὰ ἀπὸ ὕλης («ἀσώματοι καὶ ἄνλοι») οὐσίαι —, οἱ δαίμονες δηλ., αἱ ψυχαὶ καὶ οἱ ἄγγελοι· αὗται εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ὄχι πολλὰ ἀριθμῷ, ἀλλὰ «ένάς», ταυτίζονται δηλ. πρὸς τὸν θεὸν καὶ διὰ τῆς ταυτίσεως αὐτῆς τὸν νοοῦν («... νόας ἁσωμάτων καὶ αὐλούς γενέσθαι δίχα παντὸς ἀριθμοῦ καὶ δνόματος, ὡς ἐνάδα πάντων τούτων γενέσθαι τῇ ταυτότητι τῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας καὶ τῇ πρὸς τὸν θεὸν λόγον τε ἐνώσει τε καὶ γνώσει» ⁴). Τὰ νοερά ταῦτα ὄντα, προεξάρχοντος τοῦ διαβόλου, ἀπέστησαν τοῦ θεοῦ «κόρον» λαβόντα «τῆς θείας ἀγάπης καὶ θεωρίας» καὶ ἐτράπησαν «πρὸς τὸ χεῖρον κατὰ τὴν ἐκάστον ἀναλογίαν τῆς ἐπὶ τοῦτο ῥοπῆς» ⁵. Πρὸς τιμωρίαν τῶν ὁ θεὸς δημιουργεῖ τὴν ὕλην (τόσην — ἕνεκα τοῦ πεπερασμένου τῆς δυνάμεώς του — «ὁσην ἡδύνατο διακοσμεῖν»), ἐκ τῆς ὁποίας πάλιν ἀποχωρίζει τὰ σώματα, εἰς

1. Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸ «Περὶ ἀρχῶν» γίνονται κατὰ τὴν ἐκδόσιν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (τ. 16), Ὁριγένους, σ. 304 κξξ.

2. Ἐνθ' ἄν., τ. Β', κεφ. Θ', 20.

3. Ἐνθ' ἄν., τ. Α', κεφ. Δ', 17.

4. Ἐνθ' ἄν., τ. Β', κεφ. Η', II, 11.

5. Ἐνθ' ἄν., τ. Β', κεφ. Η', II, 14. πρβ. καὶ τ. Α', κεφ. Η'.

τὰ ὅποια ἐμβάλλει, δίκην φυλακῆς, τὰ πεσόντα. Καὶ οἱ δαίμονες μὲν λαμβάνουν τὰ βαρύτερα σώματα, οἱ ἄγγελοι δὲ τὰ κουφότερα· «ὕπελείποντο δὲ αἱ ψυχαί, αἵτινες οὐδὲ τὸσαῦτα ἦσαν ἁμαρτήσασαι, ἵνα δαίμονες γένωνται, οὐδὲ πάλιν οὕτω κουφότερος, ἵνα ἄγγελοι γένωνται. Ἐποίησεν οὖν (ὁ θεὸς) τὸν παρόντα κόσμον, καὶ τὴν ψυχὴν συνέδησε τῷ σώματι»¹. Αἱ ψυχαὶ (ὡς καὶ οἱ δαίμονες καὶ οἱ ἄγγελοι) ἁμαρτάνουσαι μὲν ἐμβάλλονται «ἐκ δευτέρου καὶ τρίτου καὶ πλεονάκις» εἰς ὁλοὲν καὶ βαρύτερα σώματα (ζωϊκὰ π.χ. ἢ φυτικά ἢ, ἐφ' ὅσον ψυχῇ τελείως ἢ πρὸς τὸν θεὸν ροπή, λίθινα), «παντελῶς δὲ τὴν κακίαν ἀποτιθέμεναι» «καὶ καθαιρόμεναι πάλιν ἀνάγονται ἐν ἡ προτέρου ἦσαν καταστάσει», ὁπότε ἀποβάλλουν τελείως τὰ σώματα². Τοῦτο ἐπιτυγχάνουν ὄχι μόναι τῶν, ἀλλὰ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ μοναδικοῦ νοεροῦ, τὸ ὅποιον δὲν συναπέστη μὲ τὸν διάβολον, δηλ. τοῦ υἱοῦ : «Ἐνα δὲ νοῦν ἐκ πάσης τῆς δῆθεν ἐνάδος τῶν λογικῶν ἀκίνητον μεῖναι τῆς θείας ἀγάπης καὶ θεωρίας, ὃν Χριστὸν καὶ Βασιλέα γεγονότα πάντων τῶν λογικῶν παραγαγεῖν πᾶσαν τὴν σωματικὴν φύσιν, οὐρανὸν τε καὶ γῆν καὶ τὰ ἐν μέσῳ»³. Ὡστε ὁ υἱὸς εἶναι ἡ πρώτη ἐνάς, διὰ τῆς ὁποίας ὁ θεὸς νοεῖ ἑαυτὸν («εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου» καὶ «ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ χαρακτηρὲ τε τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ»), συγχρόνως ὅμως καὶ «πρωτότοκος πάσης κτίσεως»⁴. Διὰ τοῦ υἱοῦ, γεννωμένου αἰδίως ἀπὸ τοῦ πατρὸς (μετ' αὐτοῦ δέ, ὡς εἶδομεν, τῆς ἰδίας ἐνάδος μετέχοντα, συγγενῶνται καὶ πάντα τὰ νοερά), δημιουργεῖται ὁ κόσμος, τὸ ὑλικὸν καὶ σωματικὸν σύμπαν, φυλακὴ ἀλλὰ καὶ συγχρόνως καθαρτήριον τῶν ψυχῶν. Ὁ υἱὸς οὕτως ἐνώνει ἐν τῇ προσώπῳ του τὸ αἰώνιον καὶ τὸ χρονικόν, τὴν ἀπορροὴν καὶ τὴν γένεσιν. Ἐκ τῆς χρονικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως τοῦ υἱοῦ ἀπορρέει καὶ τὸ ἀσύμπτωτον τούτου μὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον : «ὁ μὲν θεὸς καὶ πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων, μεταδιδὸς ἐκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι, ὅπερ ἐστίν, ἐλαττόνως δὲ παρὰ τὸν πατέρα ὁ υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικὰ (δεύτερος γάρ ἐστι τοῦ πατρὸς), ἔτι δὲ ἡττώνας τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους δικνούμενον»⁵. Οὕτω, ἐκ τῆς τρίτης αὐτῆς εἰς τὴν θείαν ἱεραρχίαν θέσεως τοῦ πνεύματος ἀπορρέει κατὰ συνέπειαν, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ υἱοῦ δὲν εἶναι παροδική, ὁπότε ὅλα τὰ νοερά θά ἐξέφευγον κάποτε τῆς ἐξουσίας του καθαιρόμενα καὶ ἁγιαζόμενα, ἀλλ' ὅτι, τοῦ ἁγιασμοῦ τούτου τελειωθέντος («τῆς ἐπανορθώσεως τελείως γνωμένης») ἡ πτώσις καὶ μέσῳ αὐτῆς ἡ σωτηρία διὰ τοῦ υἱοῦ (ἐν γένει δὲ «ἡ τῶν σωμα-

1. Ἐνθ' ἀν., τ. Α', κεφ. Η'.

2. Ἐνθ' ἀν., τ. Β', κεφ. Η', VI a, 2.

3. Ἐνθ' ἀν., τ. Β', κεφ. Η', VI a, 39.

4. Ἐνθ' ἀν., τ. Δ', κεφ. Δ', 19 (= Κολ. 1, 15, Ἑβρ. 1, 3).

5. Ἐνθ' ἀν., τ. Α', κεφ. Γ', 7.

των φύσις») επαναλαμβάνεται «ἐκ διαλειμμάτων» «διὰ τινὰ συμπτώματα γινόμενα περὶ τὰ λογικά», «ὥστε τοῦτο (τ.ἐ. ἡ "ἐπανόρθωσις" τῆς πτώσεως) αἰεὶ γίνεσθαι»¹.

3.

Ἐχει ἐπανελημμένως ἐξαρθῇ ἡ συγγένεια τοῦ δογματικοῦ τούτου συστήματος — τὸ ὁποῖον εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ πρώτη ἱστορική ἀπόπειρα χριστιανικῆς φιλοσοφίας, — πρὸς τὸ παραλλήλως σχεδὸν πρὸς αὐτὸ διαμορφούμενον νεοπλατωνικόν. Χωρὶς νὰ ἐπιθυμῶ νὰ ἀμφισβητήσω τὴν μέχρις ἐνὸς σημείου τοῦλάχιστον νομιμοποίησιν τῆς συγκρίσεως ταύτης παρατηρῶ, μόνον, ὅτι, ὡς ἐρμηνευτική τοῦλάχιστον ἀρχὴ ἰκανὴ νὰ φωτίσῃ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν ἐξαρτήσεως τῶν δύο ἀνωτέρω φιλοσοφικῶν συστημάτων, τοῦ νεοπλατωνικοῦ καὶ τοῦ ὠριγενείου, εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς μερικά ὅλως παραπλανητικά συμπεράσματα. Ἡ ἔννοια, ἐν πρώτοις, τοῦ λόγου εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ὁριγένους δὲν δύναται ἄνευ ἐτέρου νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ τὸν ὁμοίως ἐκ τοῦ «ἐνός» ὡς πρώτης ἀρχῆς ἀπορρέοντα νεοπλατωνικὸν νοῦν. Λόγος εἶναι, κατὰ Ἡράκλειτον, ἡ ἀρχὴ τῆς αἰωνίου ἀνακυκλήσεως, ὁ νόμος τῆς λειτουργίας τοῦ σύμπαντος, κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς δὲ ἡ κοσμοῦσα - μορφοῦσα τὸν κόσμον ἀρχή, τὸ «ποιοῦν», τὸ ἐνεργὸν αἷτιον, τὸ ὁποῖον διαμορφώνει εἰς κόσμον τὸ «πάσχον», τὴν ἄμορφον ὕλην². Αἱ δύο αὗται ἀρχαί, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον (ὁ λόγος καὶ ἡ ὕλη) νοοῦνται εἰς ἀλληλεξάρτησιν ἐκδηλουμένην εἰς τοῦτο, ὅτι ὅτῃ μὲν ἐπικρατεῖ ἡ πρώτη, ὁπότε ἀνακύπτει ὁ κόσμος, ὅτῃ δὲ ἡ δευτέρα, ὁπότε ὁ κόσμος «ἐκπυροῦται». Ὁ νόμος οὗτος τῆς περιοδικῆς ἐκπυρώσεως, ἀναγόμενος ἀσφαλῶς μὲν εἰς τὸν Ἐμπεδοκλέα (ὁ ὁποῖος ὁμῶς ἐγνώριζε τέσσαρα, ἀντὶ τοῦ ἐνός, στοιχεῖα), πιθανῶς δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ἡράκλειτον³, προϋπέθετε ἐν εἶδος ἰσοσθεναίας τῶν δύο πρώτων ἀρχῶν, τοῦ λόγου ὡς τοῦ ποιοῦντος, τῆς ὕλης δὲ ὡς τοῦ πάσχοντος. Κατὰ τὸ τέλος ὁμῶς τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀναφαίνεται εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν μία περαιτέρω διαμόρφωσις τῆς ἐννοίας τοῦ λόγου, ὀφειλομένη εἰς τὸν ἐλληνίζοντα Ἰουδαῖον Φίλωνα, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει νὰ ἐκφράσῃ δι' ἐννοιῶν εἰλημμένων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τὴν ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ θεοῦ τῶν Ἑβραίων δημιουργίαν τοῦ κόσμου. Ἐχει διατυπωθῇ ἡ ἀντίληψις⁴, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Φίλωνος ἀποτελεῖ ἀπλῶς μίαν ἐκλεκτικὴν

1. Ἐνθ' ἀν., τ. Δ', κεφ. Δ' (τέλος).

2. Διογ. Λαερτ., 7, 134.

3. Ἀριστοτ., Περὶ οὐρανοῦ, Α 10 279 d 12, Φυσ. Γ 5 205a 3 (= Diels, Fragm. Vors., 22 A 10).

4. Ἰ. Θεοδωρακοπούλου, Πλάτων - Πλωτῖνος - Ὁριγένης, Ἀθήναι 1959, σ. 40.

προσπάθειαν εἰς τὰς παρυφάς τοῦ κυρίου ρεύματος τοῦ Ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ μὴ δυναμένην νὰ ἔρμηνευθῇ διὰ καθαρῶς φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν : ὁ θεὸς τῶν Ἑβραίων εἶναι, ὡς γνωστόν, «ὁ θεὸς τοῦ Ἀβραάμ», θεία προσωπικότης, ἐνῶ ἡ ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, τὸ νεοπλατωνικὸν ἐν, ἐκφράζουν ἅπαντα τὴν ιδεάν τοῦ θείου ὡς ἔννοιαν, ἀφηρημένην δηλ. καὶ οὐδετέραν (μὴ προσωπικὴν τ.ἑ.) ἀρχήν. Εἰς ταῦτα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ὑπερβατικὴ προσωπικότης τοῦ θεοῦ τῶν Ἑβραίων (τοῦ JHW) εἶναι βεβαίως ἐπέκεινα παντὸς φιλοσοφικοῦ προσδιορισμοῦ οὕσα προῖον μοναδικῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, ὅτι ὅμως ἡ μετ' αὐτῆς σύνδεσις τῆς ἐννοίας τοῦ λόγου ὑπὸ τοῦ Φίλωνος (ὁ Ἑβραϊκὸς θεός, ὁ JHW, ἀποκτᾷ εἰς τὸν Φίλωνα τὸ πρῶτον λόγον ὑπὸ φιλοσοφικὴν ἔννοιαν, διὰ τοῦ ὁποίου δημιουργεῖ καὶ διέπει τὸν κόσμον) δίδει τὸ πρῶτον εἰς τὴν προσωπικότητα ταύτην φιλοσοφικὴν σημασίαν : ὁ Φίλων ὀρίζει τὸν θεὸν τοῦ λαοῦ του ὡς ὄντα ἐπέκεινα παντὸς προσδιορισμοῦ (ἀποφατικῶς δηλ.), ἐν τῇ ἐκδηλώσει ὅμως αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ὡς ποιητὴν καὶ δημιουργόν, ἥτοι ὡς λογικὸν ὑπὸ στωικὴν ἔννοιαν (καταφατικῶς). Ὁ λόγος οὕτω κατὰ τὸν Φίλωνα ὡς λόγος τοῦ ὑπερβατικοῦ θεοῦ ἀπόλλυσι τελείως τὸ ἴχνος ἐκεῖνο τῆς παθητικότητος, τὸ ὁποῖον διετῆρει εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Στωικῶν καὶ ἔνεκα τοῦ ὁποίου ὑπέκυπτε περιοδικῶς εἰς τὴν ὕλην, καὶ καθίσταται ἐνεργειακὴ καθαρῶς ἀρχή, ἥτοι ἀρχὴ ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους δυνάμεων («σπερματικῶν λόγων»), διὰ τῶν ὁποίων κοσμεῖται ἡ ὕλη. Οὕτως ὁ λόγος μεσολαβεῖ μεταξὺ τοῦ τελείως ἀφανοῦς, τοῦ θεοῦ (τοῦ ὁποίου ὀνομάζεται «*νιός*»), καὶ τοῦ εἰς ἡμᾶς ἑμφανοῦς, τοῦ κόσμου, ὦν συγχρόνως ὁ ἴδιος ἀφανὴς («*ἐνδιάθετος*») ἀλλὰ καὶ ἐκφανὴς (εἰς τὰ ἔργα του, τὸν κόσμον : «*προφορικός*») ¹. Δύναται δηλ. νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ σημασία τοῦ Φίλωνος κεφαλαιοῦται εἰς τοῦτο, ὅτι ἐκ τοῦ ὑπὸ τῶν Στωικῶν ὡς ἰσοσθενοῦς νοουμένου ζεύγους ποιοῦντος καὶ πάσχοντος ὁ Φίλων ἐξαίρει μονομερῶς τὸ ποιοῦν (τὸν λόγον), ὁπότε ἡ ὕλη ἐκπίπτει αὐτομάτως εἰς τι τὸ παράγωγον, τὸ ἐκ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ παθητικῶς ἀπορρέον, τὸ πρῶτον καὶ ἀτελέστατον τῶν δημιουργημάτων τοῦ λόγου. Ἡ ὑπερβατικότης τοῦ θεοῦ χρησιμεύει, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὸν Φίλωνα ὡς φιλοσοφικὴ ἀπλῶς ἀφορμὴ διὰ τὴν ἔξαρσιν ταύτην τοῦ λόγου ὡς πρώτης καὶ (κυρίως εἰπεῖν) μόνης ἀρχῆς τῆς δημιουργίας, ὡς πρώτου ὑλοποιοῦ σπέρματος, ἐκ τοῦ ὁποίου βλαστάνει ὁ κόσμος. Ἀνάλογος ἐν πολλοῖς εἶναι καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς κριτικῆς ιδεοκρατίας τοῦ Καντίου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀντιστοιχία ὑποκειμένου - ἀντικειμένου, ἐγώ - κόσμου, διατηρεῖται ἀκεραία, καὶ τῆς ἀπολύτου ιδεοκρατίας τοῦ Fichte,

1. Φιλ., Περὶ βίου Μωυσέως, 672 c κ.ά. passim· πρβ. Überweg-Prächter 14, σ. 576.

ή όποία ἐξῆρε τὸ ὑποκείμενον, τὸ ἐγώ, ὡς πρώτην πηγὴν τοῦ ἀντικειμένου (τοῦ κόσμου).

Ἐφ' ὅσον κατανοήσωμεν τὴν τοιαύτην, διαλεκτικῶς συνεπῆ ἐντὸς τῆς ὅλης ἀνελιξεως τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἰδιομορφίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φίλωνος, δυνάμεθα νὰ πλησιάσωμεν ἀπὸ νέας γονίμου προοπτικῆς τὸ πρόβλημα τῆς συγγενείας τῆς ὠριγενείου δογματικῆς πρὸς τὸ νεοπλατωνικὸν σύστημα. Ἦδη τὰ χρονικὰ δεδομένα μαρτυροῦν περὶ τῆς χρονικῆς προτεραιότητος τοῦ πρώτου, ὡς πρὸς τὸ δεύτερον¹. Ὁ Ὀριγένης ἐγεννήθη περὶ τὸ 185 περίπου μ.Χ. καὶ ἀπέθανε τὸ 254. Ἦδη ὁμως ἀπὸ τοῦ 18ου ἔτους τῆς ἡλικίας του, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 203, ἕως τὸ ἔτος 231, ὅτε ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπη τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἐδίδασκεν εἰς τὴν χριστιανικὴν Κατηχητικὴν Σχολὴν τῆς πόλεως, συνέταξε δὲ τὸ «Περὶ ἀρχῶν» ἔργον του κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς ἐκεῖ δράσεώς του (221 - 230). Ἀντιθέτως ὁ θεμελιωτὴς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὁ Λυκοπολίτης Πλωτῖνος, ἐγεννήθη μόλις περὶ τὸ 203, ἦτοι τὸ ἔτος περίπου πρὸς τὸ ὅποιον συμπίπτει ἡ ἑναρξὺς τῆς διδακτικῆς δράσεως τοῦ Ὀριγένους. Ἐτι περισσότερον χαρακτηριστικὴ ὁμως εἶναι ἡ βραδεῖα του μῆσις εἰς τὸ φιλοσοφικῶς σκέπτεσθαι: μέχρι τοῦ 28ου ἔτους τῆς ἡλικίας του ἔμεινε, ὅπως φαίνεται, φιλοσοφίας ἀμέτοχος, μέχρι δηλ. τοῦ 231, ἔτους συμπίπτοντος μὲ τὸν τερματισμὸν τῆς διδακτικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Ὀριγένους. Μόλις δὲ ἔνδεκα ἔτη ἀργότερον, τὸ 242, ἀπεφοίτησεν ὁ Πλωτῖνος τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ διδασκάλου του Ἀμμωνίου τοῦ Σακκά, τῆς συλλογῆς τῶν φιλοσοφικῶν του πραγματειῶν, τῶν «Ἐννεάδων», ἐκδοθείσης τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸν μαθητὴν του Πορφύριον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του τὸ 270. Ἡ δυνατότης τῆς ἐξαρτήσεως ἀμφοτέρων, Πλωτίνου καὶ Ὀριγένους, ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Σακκά (μαθήματα τοῦ ὁποίου εἶχε καὶ ὁ Ὀριγένης ἀκούσει περὶ τὸ 210) δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἀποκλεισθῇ, δεδομένης ὁμως τῆς παντελοῦς σχεδὸν ἀγνοίας τῆς διδασκαλίας αὐτῆς δὲν ἡμποροῦμεν νὰ προχωρήσωμεν πέρα ἀπλῶν μόνον εἰκασιῶν ὡς πρὸς τὴν κατ' ἀρχὴν ἐπίδρασιν ταύτης ἐπὶ τῶν δύο αὐτῶν συστημάτων². Ὅπωςδὴποτε δέ, οὐδὲν ἀπολύτως δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, πέραν μιᾶς πρώτης ἱστορικῆς συναφείας καὶ συγγενείας, περὶ τῆς ἐσωτερικῆς διαλεκτικῆς προτεραιότητος τοῦ νεοπλατωνικοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὠριγένειον. Ὅπως ἀντιθέτως: ὅ,τι κυρίως χαρακτηρίζει τὸ ὠριγένειον σύστημα, ἡ δραματικὴ πτώσις τῶν νοερῶν οὐσιῶν καὶ ψυχῶν ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς, τοῦ θεοῦ πατρὸς — πρὸς τὸν ὅποιον ὁ λόγος μένει ἡνωμένος — παραπέμπει εἰς μίαν ἰδιαίτεραν συνάφειαν τοῦ συστήματος

1. Überweg - Prächter¹⁴, σ. 599, ἐν συνδ. πρὸς Überweg - Geyer¹³, σ. 66.

2. Überweg - Prächter¹⁴, σ. 594, ἐν συνδ. πρὸς Zeller, Phil. d. Gr., Darmstadt 1963, 3 II σ. 500 κέξ.

τούτου πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Φίλωνος καί, δι' αὐτῆς, πρὸς τὴν στωικὴν: ἀρκεῖ ἡ πτώσις τῶν νοερῶν οὐσιῶν ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν ἕνα πατέρα ἔνωσίν των, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Ὀριγένης, νὰ νοηθῇ κατὰ τὸ σχῆμα τῆς στωικῆς ἐναντιότητος ποιοῦντος καὶ πάσχοντος λόγου καὶ ὕλης, τῆς χρονικῆς κατηγορίας τῆς περιοδικῆς δημιουργίας καὶ ἐκπυρώσεως (διὰ τῆς ὁποίας ὁ χρόνος τίθεται ὡς κάτι τὸ σχετικόν, τὸ κυκλικῶς ἐπαναλαμβανόμενον) μετατρεπομένης ἐν προκειμένῳ εἰς ἀπόλυτον, εἰς ἕνα δηλ. ἀρχικόν χρόνον δημιουργίας, ἔνεκα τῆς νέας ἐξαρτήσεως τοῦ λόγου ἀπὸ τὸν θεὸν πατέρα. Διότι, τῷ ὄντι, τί ἄλλο εἶναι ἡ πτώσις, ὁ κόρος, κ.τ.τ. τῶν νοερῶν ψυχῶν, ἢ ἡ παθητικότης καὶ ἡ ἀδυναμία των ἐν τῇ συγκρίσει αὐτῶν πρὸς τὸν λόγον, τὴν πρώτην πηγὴν τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ; Δημιουργία τῆς ὕλης εἶναι ἀκριβῶς ἡ δημιουργία τῆς προϋποθέσεως τῆς παθητικότητός της, αὕτη δὲ ὑπάρχει ἀφ' ἧς ἐγεννήθη ὁ λόγος, συνέχων μὲν τὰς ἐν ἑαυτῷ ψυχὰς καὶ τὴν ὕλην ὡς τὴν ἐσχάτην τούτων ἀπόληξιν διὰ τῆς ὁποίας αὐταὶ ἐξατομικεύονται, ἀλλὰ καὶ διαφοριζόμενος τούτων ὡς ὁ δυνάμει ὑπερέχων αὐτῶν διότι μόνῃ ἡ θέσις τῆς ἀρχῆς τῆς δυνάμεως δύναται νὰ ἐπαγάγῃ ὡς ἄρσιν αὐτῆς τὴν πτώσιν τῶν ἀδυνάτων· τὸ ἀδύνατον ὑπάρχει ὡς τοιοῦτο μόνον ἐν τῷ διαφορισμῷ αὐτοῦ ἀπὸ τὸ ἰσχυρόν, εἰς τὸ ὅποῖον ἀνθίσταται δι' αὐτῆς ταύτης τῆς παθητικῆς ἀδρανείας του. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἡ διδασκαλία τοῦ Ὀριγένους, ὅτι αἱ ψυχαὶ πρῶτον ἐξέπεσαν καὶ εἴτα ὡς φυλακαὶ των ἐδημιουργήθησαν τὰ ὑλικά αὐτῶν σώματα, ἀσχετῶς τῆς ἀπὸ τῆς προοπτικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ὀρθοδοξίας αὐτῆς, εἶναι διαλεκτικῶς συνεπῆς, ἐφ' ὅσον ἡ πτώσις εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον δημιουργεῖ τὰς προϋποθέσεις ὑπάρξεως καὶ τῆς ὕλης, ἡ ἀπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ ποιοῦντος ἐκπτώσις τοῦ ἀσθενοῦς (τοῦ πάσχοντος) τὸ ἀσθενὲς καθ' αὐτό, ἥτοι τὴν ὕλην. Ἡ ὅλη κατασκευὴ ἐνθυμίζει τὸν ἐν τῷ «Φαίδρῳ» μῦθον τοῦ Πλάτωνος περὶ πώσεως τῆς ψυχῆς (246 C) ὡς καὶ γενικῶς ἡ φιλοσοφία τοῦ Ὀριγένους τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος.

Ἀντιθέτως, ὁ κλασσικὸς Νεοπλατωνισμὸς δεικνύει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν ὄντολογία τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὴν πλωτικὴν περὶ ὄντος καὶ τῆς ἀρχῆς του ἀντίληψιν ἀποδίδει εὐστόχως ὁ Πρόκλος εἰς τὴν «Θεολογικὴν» του «στοιχείωσιν»¹: «Πᾶς θεός», λέγει ἐν παραγρ. 131, «ἀφ' ἑαυτοῦ τῆς οἰκείας ἐνεργείας ἄρχεται. τὴν γὰρ ιδιότητα τῆς εἰς τὰ δευτέρα παρουσίας ἐν ἑαυτῷ πρῶτον ἐπιδείκνυσαι· διότι δι' αὐτοῦ καὶ τοῖς ἄλλοις ἑαυτοῦ μεταδίδωσι, κατὰ τὸ ὑπέρπληρες ἑαυτοῦ. οὔτε γὰρ τὸ ἐλλεῖπον οἰκείον τοῖς θεοῖς οὔτε τὸ πληρὲς μόνον. τὸ μὲν γὰρ ἐλλεῖπον πᾶν ἀτελὲς ὑπάρχει, καὶ ἄλλο τέλειον ποιεῖν, αὐτὸ μὴ τέλειον ὑπάρχον, ἀμήχανον· τὸ δὲ πληρὲς αὐταρκες

1. Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὴν «Θεολογικὴν Στοιχείωσιν» τοῦ Πρόκλου κατὰ τὴν ἐκδ. Dodds² (1963).

μόνον, οὕτω δὲ εἰς μετάδοσιν ἔτοιμον. ὑπέρπληρες ἄρα εἶναι δὴ τὸ πληρωτικὸν ἄλλων καὶ εἰς ἄλλα διατεῖνον τὰς ἑαυτοῦ χορηγίας». Κατὰ τὸ σχῆμα δηλ. τοῦτο — τὸ θεμελιώδες σχῆμα τῆς ὄντολογικῆς δομῆς καὶ παραγωγῆς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ — ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς εἰς τὰ ἀπ' αὐτῆς παραγόμενα, τοῦ αἰτίου εἰς τὰ αἰτιατά, δὲν γίνεται διὰ τῆς δραματικῆς πτώσεως καὶ ἀνομοιώσεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς πηγῆς τῆς (ὡς εἰς τὰ συστήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ὠριγένους), ἀλλὰ διὰ τῆς βαθμιαίας ἐξασθενήσεως καὶ ἀπομακρύνσεως ἀπ' αὐτῆς. Τὸ βαθμιαῖον ὁμῶς τοῦτο νοεῖται ἀκριβῶς κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς (τυπικῆς) λογικῆς συλλογιστικῆς, τὸ ὄντολογικὸν συλλαμβάνεται ὡς λογικὴ ἐξειδίκευσις. Οὕτω (παράγρ. 132): «πᾶσαι τῶν θεῶν αἱ τάξεις μεσότητι συνδέονται. Καὶ γὰρ πᾶσαι τῶν ὄντων αἱ προδοδοὶ διὰ τῶν ὁμοίων ἀποτελοῦνται»· ἦτοι ἡ «πρὸς τὰ πρῶτα ὁμοιότης» τῶν μέσων εἶναι ἡ ἀναγκαία μεσολαβοῦσα βαθμὶς — ὁ ὄντολογικὸς κρίκος — ἡ συνδέουσα τὰ αἷτια πρὸς τὰ αἰτιατά, τὰ πρῶτα δηλ. πρὸς τὰ τρίτα (διὰ τοῦ μέσου δηλ. ὅρου τῆς δευτέρας βαθμίδος). Ἀλλαχοῦ δὲ (παράγρ. 126) ρητῶς λέγεται, ὅτι τὸ «ὀλιχώτερον», ἦτοι τὸ καθολικώτερον καὶ γενικώτερον, κεῖται ὡς πρὸς τὸ ἐν ἐγγύτερον τοῦ μερικοῦ, ὅτι, με ἄλλας λέξεις, ἡ ἀτομικότης τῶν φυσικῶν ὄντων (τὸ ἀριστοτέλειον «τόδε τι») δὲν εἶναι ἡ ἀπότομος διαλεκτικὴ ἄρσις τοῦ καθολικοῦ, ἀλλὰ ἡ βαθμιαία ἐξειδίκευσις τοῦ γένους, ἡ τελευταία βαθμὶς τῆς ὁποίας εἶναι τὸ ἄτομον, τὸ *individuum*. Ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτὴ ὡδηγεῖ κατ' οὐσίαν εἰς τὴν ὄντολογίαν (καὶ ὄχι τὴν λογικὴν ἀπλῶς) τοῦ Ἀριστοτέλους καταφαίνεται πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ διὰ τῆς ἐρμηνείας χωρίου χαρακτηριστικοῦ τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικά»¹, ὅπου διασαφίζεται, ὅτι ἡ «σύνολος οὐσία» περιέχει τὴν «ὑλὴν» ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι παρέχει εἰς αὐτὴν τὴν ἐνότητα (ὡς ἀκριβῶς τὸ πλωτικὸν «ἐν»), τῆς ὑλῆς καθ' ἑαυτὴν παρεχούσης τὴν διακριτότητα (τὸ *principium individuationis*) τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόνων. Βεβαίως «πρώτη» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη «οὐσία» εἶναι τὸ «τόδε τι», ἡ (διὰ τῆς ὑλῆς ἐννοεῖται) ἀτομικευμένη οὐσία, «δεύτεραι» δὲ μόνον οὐσίαι τὰ εἶδη καὶ γένη. Ὅσον ὁμῶς περιεκτικώτερον εἶναι τὸ τόδε τι, τόσον ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς αὐτὸ ἐννοία εἶναι εὐρύτερα, γενικώτερα, τῆς οὐσίας (μόρφης) τοῦ «οὐρανοῦ», τοῦ κόσμου καθόλου, περιεχούσης τὴν ὑλὴν κατ' ἐξαντλητικὴν ἐννοίαν. Ὅτι οἱ Νεοπλατωνικοὶ προσέθεσαν εἰς τὸ ἀριστοτέλειον τοῦτο σχῆμα εἶναι ἀπλῶς ἡ σαφὴς διευκρίνησις, ὅτι τὸ περιεκτικώτατον δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ μόνον ὡς γενικὸν - λογικὸν καὶ φυσικὸν (οὐρανός), ἀλλὰ καὶ ὄντολογικῶς, τοῦ νοῦ θεωρουμένου ὡς λογικῆς ἅμα καὶ ὄντολογικῆς ὑποστάσεως. Τὸ τοιοῦτον ὁμῶς περιέχεται ἤδη ἐν σπέρματι εἰς τὸ ὡς ἄνω χωρίον.

1. Δ. Κουτσογιαννοπούλου, Ὑπόστασις, ΕΕΦΣΠΑ, τ. ΙΖ' (1966 - 67), σ. 316.

Ἡ ἀντίληψις οὐχ ἦττον αὐτῇ, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἐν ταυτίζεται οὐσιαστικῶς πρὸς τὸ «ὀλιχώτατον», δηλ. τὸ καθόλου (πρβ. Θεολ. Στοιχ., παράγρ. 126), καὶ ἡ ὁποία συμπίπτει πρὸς τὴν κλασσικὴν νεοπλατωνικὴν θέσιν τῆς δι' «ἀπορροῆς» βαθμιαίας «υφέσεως» ὡς μερικεύσεως τοῦ καθολικοῦ, ὑπέστη, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ κυριωτάτου μετὰ τὸν Πλωτῖνον νεοπλατωνικοῦ, τοῦ Ἰαμβλίου, οὐσιώδη διασάφησιν. Ὡς μαρτυρεῖ ὁ Δαμάσκιος¹, ὁ Πορφύριος, ὁ στενότερος τῶν μαθητῶν τοῦ Πλωτίνου, ἐθεώρει τῷ ὄντι τὸ ἐν ὡς «πατέρα» πάντων τῶν νοητῶν «συναριθμοῦν» αὐτὸ πρὸς αὐτὰ ὡς τὸ ἐξ αὐτῶν πρῶτον. Τοῦτο ἦτο, πράγματι, συνεπὲς πρὸς τὴν πλωτινικὴν θεωρίαν τῆς δι' ἀπορροῆς ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ὑποστάσεως τῶν λοιπῶν, ἰδιαίτερος τοῦ νοῦ, ἐφ' ὅσον κατ' αὐτὴν ὁ νοῦς δὲν εἶναι ἄλλο ἢ ἡ μεσολαβοῦσα ὑπόστασις, ἡ συνδέουσα τὸ ἐν μὲ τὸν κόσμον (καὶ τὴν ἀρχὴν τούτου, τὴν ψυχὴν). Διὰ τῆς βαθμιαίας συνδέσεως τὸ ἐν «φασιοεῖται», ἀπόλλυσι δηλ. τὸν υπερβατικὸν χαρακτήρα του τιθέμενον ἀπλῶς πρῶτον εἰς τὰς βαθμίδας τοῦ ὄντος. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα κατὰ τὸν Ἰάμβλιον. Διότι, πράγματι, ἐρωτᾷ ὁ Δαμάσκιος ἐρμηνεύων τὴν σκέψιν τούτου²: «*ἡ ἀσύντακτος αἰτία καὶ πάντων μία κοινὴ καὶ πάντῃ ἀροητος πῶς ἂν συναριθμοῖτο τοῖς νοητοῖς καὶ μιᾷ λέγοιτο τριάδος* (ἐνν.: τῆς τριάδος τῶν νοητῶν: πέρας - ἄπειρον - μικτὸν) *πατήρ*;» Ἐπαναλαμβάνεται δηλ. ἐνταῦθα ἡ ἐν τῷ «Παρμενίδῃ» διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἐνὸς τοῦ υπερκειμένου τῆς γνώσεως (ἐπιστήμης, δόξης, αἰσθήσεως καί, βεβαίως, καὶ λόγου: 137c - 142a) καὶ τοῦ ἐνὸς ὡς οὐσίας καί, συνεπῶς, ὡς γνωστοῦ, νοητοῦ (192b - 155e). Ἡ ὑπεροχὴ αὐτῇ τοῦ ἐνὸς ὡς ἐξηρμένης ἀρχῆς, ἐπέκεινα τῆς νοήσεως, θεμελιούται κυρίως ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τὰ κάτω τῶν νοητῶν τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ ὑλικά, γενικῶς δὲ τὰ στοιχεῖα τὰ συγκροτοῦντα τὸ αἰσθητὸν (τὸν κόσμον, τοῦ ὁποίου παραγωγὸς εἶναι ἡ ψυχὴ), νὰ μὴ παρερμηνευθοῦν ὡς πρὸς τὴν ὑπόστασιν των, δεδομένου ὅτι τὸ αἰσθητὸν δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐξασθένεισις τοῦ νοητοῦ λογικῶς - νοητικῶς συλλληπτῇ, ἀλλὰ ἔχει αὐτοτέλειαν ὅλως ἀνάγων εἰς τὴν νοητὴν φύσιν: νοητὸν καὶ αἰσθητὸν εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, δύο διάφοροι σφαῖραι, οὐδεμίαν συνάφειαν ἔχουσαι μεταξὺ των καὶ μὴ παραγόμεναι, ἐπομένως, ἡ μία ἐκ τῆς ἄλλης³. Μόνον ἐκ τοῦ ἐνὸς δύνανται νὰ ὑποστοῦν ἐνιαίως, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ ἐν πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἀμφοτέρων ἐπέκεινα.

Τοῦτο καθίσταται προφανὲς ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν ὕλην. Κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ ὕλη εἶναι, συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἀπορροῆς, τῆς λογικῶς δηλ. προϊόντος υφέσεως, τὸ ἀσθενέστατον πάντων τῶν ὄντων, ἡ κατωτάτη τῶν ὑποστάσεων. Οὕτως ὁμως δὲν ἐρμηνεύεται ἡ οὐσία τῆς, ἡ ὁποία

1. Δαμάσκιος, Περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν (ἐκδ. Ruelle, 1966), τ. Α', κεφ. 43.

2. Ἐνθ' ἀν.

3. Τίμ. 27d - 28a.

συνίσταται εἰς τὴν δυνατότητα τῆς ὑποδοχῆς τῶν μορφῶν καὶ εἰδῶν, περιεχομένων τοῦ νοῦ. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ὕλη ἀνάγεται εἰς ἀρχὴν προηγουμένην ὀντολογικῶς τῆς τοῦ νοῦ κατὰ τὴν ἀρχὴν (Θεολ. Στοιχ., παράγρ. 72): «Πάντα τὰ ἐν τοῖς μετέχουσιν ὑποκειμένων ἔχοντα λόγον ἐκ τελειοτέρων πρόεισι καὶ ὀλιγωτέρων αἰτίων»· ἤτοι: πάντα τὰ ἐπέχοντα θέσιν ὑποκειμένου (ὕλης) εἰς τὰ μετέχοντα (ἤτοι τὰς οὐσίας) παράγονται ἐκ τελειοτέρων ἀπὸ ταῦτα καὶ καθολικωτέρων αἰτίων. Οὕτω π.χ. ἡ ὕλη ἐνὸς δένδρου, οὕσα προφανῶς τὸ «ὑπο-κείμενον» αὐτοῦ ὡς μετέχοντος εἰς τὴν «νοητὴν» ἰδέαν τοῦ δένδρου ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς ὑπερέχουσας καὶ αὐτῆς τῆς νοητῆς ἰδέας περιοχὴν, οὕσα (ὅσον καὶ ἂν τοῦτο φαίνεται παράδοξον) συγγενεστέρα πρὸς τὸ ἐν καὶ αὐτοῦ τοῦ νοητοῦ. Ἐν γένει δὲ ἡ «ὕλη, ὑποκείμενον οὕσα πάντων, ἐκ τοῦ πάντων αἰτίου προήλθε· τὸ δὲ σῶμα, ὑποκείμενον ὃν τῆς ψυχώσεως, ἐκ τοῦ ὀλιγωτέρου τῆς ψυχῆς ὑφέστηκε, τοῦ ὄντος ὁπωσοῦν μετασχόν» (ἐνθ' ἀν.). Οὕτω θεμελιούται ἡ ὁδὸς τῆς ἐπιστροφῆς τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἐν, ὅχι δηλ. διὰ τελείας ἀποβολῆς τοῦ ὕλικου σώματος (ὁπότε θὰ ἐταντίζετο μόνον πρὸς τὸν νοῦν), ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ σώματος ὡς ὀργάνου καὶ μέσου τοῦ πρὸς τὸ ἐν ταυτισμοῦ. Εἶναι τοῦτο τόσον ἀντιθετὸν πρὸς τὸν πλωτινικὸν «ἀριστοτελισμὸν» — τὸν ὁποῖον ἡ κρατοῦσα θεωρία συγχέει πρὸς τὸν Νεοπλατωνισμὸν καθόλου — ὥστε νὰ ὑποστηρίζεται ὑπὸ τοῦ Zeller ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη «θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὸν κύριον στόχον τοῦ νεοπλατωνικοῦ συστήματος»¹, τὴν ἔνωσην δηλ. μετὰ τὸ ἐν ὡς τὸ θεῖον. Ὅτι τοῦτο πράγματι δὲν συμβαίνει, ἀλλ' ὅτι ἡ θεωρία περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς ὕλης διὰ τὴν μετὰ τὸν θεὸν ἔνωσην ἀποτελεῖ ἀναφαίρετον τμῆμα τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, προκύπτει, νομίζω, ἐναργέστερον καὶ ἐκ τῆς περὶ ἐνάδων διδασκαλίας.

Ἐνάδες εἶναι, κατὰ τὸν Νεοπλατωνισμὸν, οἱ θεοί. Ὅχι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπρόσωπον, ὡς ὃν ἐπέκεινα παντὸς προσδιορισμοῦ, ἀλλ' οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου ἢ, κατ' ἐπέκτασιν τούτων, πᾶσα θεία ὑπόστασις «προνοοῦσα» (ὡς πρὸ τοῦ νοῦ ἰσταμένη) τοῦ κόσμου. Τὰ μετέχοντα τοῦ ἐνός, λέγεται ἐν παραγρ. 6 τῆς Θεολ. Στοιχ., καλοῦνται «ἡνωμένα». Ἐπειδὴ ὁμως τὸ ἐν δὲν νοεῖται ἀπλῶς ὡς τὸ πρῶτον τῶν νοητῶν, ὅπως εἶδομεν, ἀλλὰ ὡς ἐξηρμένον, ἐπέκεινα τούτων, ἥτοι ὡς «αὐτοῦ» (νοουμένης ὡς τοιοῦτου, κατὰ τὴν παράγρ. 4, τῆς πρώτης ἐνότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἄπειρος ἐνοποίησις «ἵσταται» καὶ δὲν βαίνει ἐπ' ἄπειρον — ὁπότε οὐδέποτε θὰ εἴχομεν ἐν, ἀλλὰ τὰλλα πάντοτε τοῦ ἐνός, ἤτοι τὴν ὕλην —), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑφίσταται, πέρα τῶν ἡνωμένων, καὶ ἡ συστατικὴ ἀρχὴ τοῦ «πρώτως ἡνωμένου», διότι ἄλλως, ἂν δηλ. τοιαύτη ἀρχὴ δὲν ὑφίστατο, πάλιν τὰ ἡνωμένα ὡς ὕλικά σώματα θὰ ἀνῆγοντο ἐπ' ἄπειρον

1. Zeller, ἐνθ' ἀν., σ. 888.

Ἑνὰς: ἡ νεοπλατωνικὴ διαλεκτικὴ τοῦ προσώπου

εἰς τὸ ἓν καί, ἐπομένως, οὐδέποτε θὰ τὸ «ἡγγιζον», οὕτως εἰπεῖν, ἵνα μετασχουν ἀρχικῶς καὶ ἀπολύτως εἰς αὐτό, ἐφ' ὅσον ἡ ὕλη εἶναι, ὡς εἵπομεν, ριζικῶς καὶ τελείως διαφορισμένη τοῦ ἐνός. Ὅπως τὸ αὐτοὲν τίθεται ὡς ἐπέκεινα, ἵνα ὑπάρξῃ ὡς πρώτη ἀρχὴ καὶ μὴ διαλύηται εἰς τὸ ἄπειρον, τὴν ὕλην, οὕτως ἀντιστοίχως καὶ τὰ πολλὰ, ἵνα συμμετάσχουν τῆς «αὐτοερότητος» τοῦ ἐνός καὶ μὴ ἀναλίσκωνται ματαίως εἰς προσπαθείας πρὸς τοῦτο, ἵνα δηλ. καταστοῦν καθ' ἑαυτὰ «ἡνωμένα», αὐτοτελεῖς ἐνότητες καὶ ἀτομικότητες, πρέπει νὰ ἔχουν καὶ αὐτὰ μίαν πρώτην ἀρχὴν τῆς μετὰ τοῦ αὐτοενός, ἐν διαφορᾷ πάντοτε, ἐνώσεως. Ἡ ἐνότης αὕτη ὅμως εἶναι πεπληθυσμένη («ἐνιαῖον πλῆθος»· παράγρ. 113), ὄχι βεβαίως τόσον ὅσον ἡ ψυχὴ καὶ ὁ κόσμος, οὐδὲ κἂν ὅσον τὰ νοητά, ὅπωςδὴποτε ὅμως τόσον ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ διάκρισις τοῦ ἐναδικοῦ ἀπὸ τοῦ ἐνός. Οὕτω θεμελιόυται φιλοσοφικῶς καὶ διαλεκτικῶς ὁ ἑλληνικὸς πολυθεϊσμός, ἐφ' ὅσον οἱ θεοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ Πανθέου δὲν εἶναι, πράγματι, ἄλλο ἢ ἐνάδες (παράγρ. 114: «πᾶς θεὸς ἐνὰς ἐστὶν αὐτοτελής, καὶ πᾶσα αὐτοτελής ἐνὰς θεός»).

Ἐκ τούτων συνάγεται διατὶ ἡ ὕλη εἶναι, κατὰ τινα ἔννοιαν, συγγενεστέρα πρὸς τὸ αὐτοὲν, τὸ ἐπέκεινα, παντὸς ἄλλου: ἂν ἀφαιρέσωμεν τὸ σῶμα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἀφαιροῦμεν ἀπὸ αὐτοῦ τὴν δυνατότητα τῆς ἀνόδου καὶ τῆς ταυτίσεως πρὸς τὸ ἓν, ἐφ' ὅσον τὸ σῶμα τοῦ εἶναι «ἡνωμένον» καὶ ἄρα ἀπειροστικῶς κατατείνει νὰ ἐνωθῇ πρὸς τὸ ἓν. Μόλις ἀφαιρεθῇ τὸ σῶμα, τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον, ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, δὲν μένει πλέον ἢ ὁ θεός (ἢ ἐνὰς), ὁ ὁποῖος ἐξ ὀρισμοῦ (ὡς τὸ ἐπέκεινα δηλ., τῆς ἀπειρίας τῶν ἡνωμένων) εἶναι «ὑπερουσίος καὶ ὑπέρζωος καὶ ὑπέρωνος» (παράγρ. 115). Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἄλλον τινὰ τρόπον νὰ προσεγγίσῃ τὸ ἓν ἢ τὸ σῶμα του, διότι, μόλις τὸ σῶμα — εἰς τὸ ὁποῖον συντίθενται ἡ ὕλη καὶ ἡ οὐσία, τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ νοητὸν — ἀφαιρεθῇ, ἀνακύπτει τὸ ὑπερουσίον, ἢ ἐνὰς, ἢ πέρα πάσης μεθέξεως ἀπόλυτος καὶ ἀμετάτρεπτος ἀρχὴ τῆς μεθέξεως. Ὁ θεός ἢ ἡ ἐνὰς ἐξουσιάζει τὰ ὄντα, ὥστε νὰ μὴ προσεγγίσουν πέραν ὀρίου τινός, εἰς ἑκαστον προδιαγεγραμμένου καὶ ὀρισμένου, τὸ ἓν, ἀλλὰ νὰ παραμένουν ἐν τέλει εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀπομάκρυνσιν. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον θεοὶ τινες — ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους, ὅπως ὁ Ζεὺς, ἀρχηγούς τῆς ζωῆς — ὡς ἡ Ἑστία ἢ ἡ Ἀθηνᾶ, χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ Πρόκλου ὡς «θεοὶ φρονητικοί», «ἄχραντοι» ἢ «ἀγνοί»¹, διότι ἀπομακρύνουν τὰ ὄντα τῆς ἀναρμόστου ἐγγύτητος πρὸς τὸ ὑπερβατικὸν ἓν. Ἐνῶ ἡ ὕλη φέρει ἐγγὺς πρὸς τὸ ἓν, ἢ ἐνὰς μᾶς ἀπομακρύνει διαφυλάττουσα τὴν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ παντὸς ὄντος: οὕτως ὅμως, συγχρόνως, συντελεῖ εἰς τὴν αὐτοτέλειαν τῶν ὄντων καθ' ἑαυτὰ, ἐφ' ὅσον, ἂν ἢ ἐπ' ἄπειρον κίνησις πρὸς τὸ ἓν συνεχίζετο, τὰ ὄντα θὰ ἔτεινον ἀπειροστικῶς νὰ ἀπολέσουν τὴν ἀτομικότητά των, ἐνιζό-

1. Πρόκλου (ἔκδ. Πόρτου), βιβλ. 6ον, κεφ. 13, 20, 21 κ.ά.

μενα πρὸς τὸ ἓν, ἐνῷ αἱ ἐνάδες συστοιχοῦν πρὸς τὰ ἄτομα (τὰ *ἡγρωμένα*), τὰ ὁποῖα ἐκάστη διέπει : ἕκαστος θεὸς ἔχει τοὺς ἰδικούς του πιστούς, οἱ ὁποῖοι τὸν λατρεύουν ἐξ ἀποστάσεως, ἐνούμενοι ἐναδικῶς (ἦτοι ἐν διαφορίσει) πρὸς τοῦτον. Ὅχι θεοῦμενοι δηλ., ἀλλὰ θεωροῦντες· ὄχι ἐν μυστικῇ ἐνώσει καὶ συνταυτίσει, ἀλλὰ μὲ τὸ ἐκπληκτον θάμβος καὶ δέος πρὸ τοῦ ἀχράντου.

4.

Ἐκ τῆς προηγηθείσης ἐπισκοπήσεως τῆς ἐσωτερικῆς συνεπειᾶς καὶ διαλεκτικῆς τῆς νεοπλατωνικῆς σκέψεως καθίσταται δυνατόν νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ὁριγένους (τὸ ὁποῖον διεγράψαμεν ἐν ἀρχῇ) τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, τὰ ὁποῖα ἡμποροῦν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, εἰδικώτερον δὲ τὸν Νεοπλατωνισμόν. Ἐν πρώτοις εἶναι προφανές, καλὸν ὅμως νὰ σημειωθῇ πάλιν, ὅτι τὸ μοναδικὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ ἀνεπανάληπτον καὶ ἰδιότυπον τῆς ἱστορικῆς παρουσίας του, δὲν ἐρμηνεύεται δι' ἀναγωγῆς του εἰς ἐκ τῆς φιλοσοφίας προελθόντα δογματικὰ σχήματα. Ταῦτα, ὅσα ἰδίως ἀφοροῦν εἰς τὴν θεωρητικὴν - δογματικὴν σύλληψιν τῆς σχέσεως πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἀναγονται, ἀποκλειστικῶς σχεδόν, εἰς τοὺς Στωικούς καὶ τὸν Φίλωνα. Εἰς τοὺς πρώτους, πράγματι, ὅπως εἶδομεν, λόγος εἶναι ἡ ἀρχὴ ἡ πλαστουργοῦσα τὴν ὕλην, ἡ δύναμις ἡ σπερματικὴ ἡ ζωοποιοῦσα αὐτήν (ὄχι ἡ καθαρὰ καὶ αὐτάρκης ἰδέα, ὄχι δηλ. ἡ ἀρχὴ τῆς μορφῆς, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, κατὰ τοὺς ἀριστοτελικoὺς ὅρους). Εἰς τὸν δεύτερον ἡ ἀρχὴ αὕτη νοεῖται ὡς ἐξηγμένη, ὄχι πλέον ὡς σύστοιχος πρὸς τὴν ὕλην καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτήν, ἀλλ' ὡς *«λόγος θεοῦ»* — κατὰ τὸν ἀξιοποιοῦντα τὴν ἰδέαν ταύτην χριστιανικῶς Γρηγόριον Νύσσης —, ἦτοι ὡς ἀντλοῦσα τὴν ἰδίαν ἐαυτῆς ὑπόστασιν ἀπὸ ἄλλην τῆς ὕλης ἀρχήν, τὸν θεὸν - πατέρα. Ἄν, λέγει ὁ Νύσσης¹, ὁ λόγος ἐνοεῖτο ὡς ὁ ἀνθρώπινος, θὰ ἦτο, ὡς καὶ ἐκεῖνος, *«ἐπίκτητος»*, ἦτοι φθαρτὸς καὶ παροδικός, *«καθ' ὁμοιότητα τοῦ ἡμετέρου μεταχωρῶν εἰς ἀνύπαρκτον»*. Τοῦτο, πράγματι, δύναται νὰ συναχθῇ καὶ ἐκ τῆς Στωικῆς θεωρίας περὶ *«ἐκπυρώσεως»* ἐφ' ὅσον περιοδικῶς ἡ ποιοῦσα ἀρχή, ἦτοι ὁ λόγος, ἀφανίζεται ὅλως ὑπερισχυούσης τελείως τῆς ἀρχῆς τῆς παθητικότητος, τῆς ὕλης, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ λόγος εἶναι οὐσιωδῶς ἡνωμένος. Ὑλὴ καὶ λόγος, πράγματι, εἶναι διὰ τοὺς Στωικούς ὑλικῆς φύσεως, τοῦ λόγου ἀπλῶς ἐκφράζοντος τὴν ἐνεργὸν ὄψιν τῆς ἄλλως παθητικῆς ὕλης. Πρέπει, λοιπόν, ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ αἰδιότης τοῦ λόγου, νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὡς ἡ ἐκ τῆς ὕλης τελείως ἀπομονωθεῖσα διὰ τῆς κυριάρχου ὑπερβα-

τικῆς βουλήσεως τοῦ θεοῦ ἐνεργειακὴ ἀρχή, τῆς ὁποίας ὁ ἀπὸ τῆς παθητικῆς ὕλης χωρισμός, ἵνα εἶναι ὀριστικός καὶ ἀπόλυτος, θὰ ἔδει νὰ διασφαλισθῇ διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ὡς νοήσεως, ὡς καθαρᾶς θεωρίας καὶ ἀκίνησιος. Οὕτως ὁ Φίλων ἐπανάρχεται εἰς τὴν νοοῦσαν ἐαυτὴν θεότητα τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ τελικὸν αἷτιον, ἐρμηνεύων τὸν λόγον ὡς τὴν ἐνέργειαν τῆς νοήσεως τοῦ αὐτονοουμένου θεοῦ (τοῦ καθαροῦ ἢ «ποιητικοῦ» νοῦ). Διὰ τοῦ Φίλωνος, οὕτως εἰπεῖν, ἡ στωικὴ συγχωνεύεται μὲ τὴν ἀριστοτέλειον ἀντίληψιν εἰς τὸν τρίτον πρὸς αὐτὰς χῶρον τῆς ἀπολύτου ὑπερβατικότητος τοῦ ἐνὸς - πατρός.

Ἡ συγχώνευσις ἀνακλιᾶται εἰς τὴν στερεοτύπως ἔκτοτε ἐπαναλαμβανομένην σύγχυσιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου, μίαν σύγχυσιν, ἢ ὅποια ἐν τέλει ὀδηγεῖ εἰς τὴν νοοποίησιν τῆς ὕλης καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ὅταν λέγῃ ὁ Ὠριγένης, ὅτι ὁ «θεὸς καὶ πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων», μεταδιδούς ἐκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι», ἐννοεῖ τὴν «μετάδοσιν» ταύτην τοῦ εἶναι ὡς διαλεκτικῶς ἀναπότρεπτον πτώσιν, ἐφ' ὅσον ἡ φιλῶνεις ἐννοια τοῦ θεοῦ εἶναι ἀκριβῶς ἡ τοῦ νοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκαθάρθη τελείως ἀπὸ τὰς μὲ τὴν ὕλην προσμίξεις : ἐφ' ὅσον τὸ θεῖον εἶναι τὸ νοητόν, τὸ αἰσθητόν ἢ ἡ ὕλη μόνον ὡς τὸ διαλεκτικῶς ἕτερον τοῦ θεοῦ δύναται νὰ προκύψῃ. Ἀνάλογος ἐξέλιξις ἐσημειώθη, ὅπως παρετηρήσαμεν, καὶ εἰς τὴν μετάπτωσιν ἀπὸ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, ἐμμένοντος εἰς τὴν συστοιχίαν ἐγὼ καὶ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ἰδεοκρατικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Fichte, τῆς ὁποίας ὁ ὑποκειμενισμὸς παρήγαγε τὸ ἀντικειμενικὸν - φυσιοκρατικὸν σύστημα τῆς ἰδεοκρατίας τοῦ Schelling. Ὁ κόσμος εἰς τὸ ἐξῆς νοεῖται ὡς μία συνεχῆς κίνησις τῶν ὑλικῶν - ψυχικῶν ὄντων νὰ ἀπαλλαγοῦν τῆς μεταπτώσεως τῶν περιοδικῶν ἐκπυρώσεων, τοῦ κύκλου γενέσεως καὶ φθορᾶς τοῦ ἐγγενοῦς εἰς τὴν ἀσθενῆ φύσιν των καὶ νὰ ἐξομοιωθοῦν ὁλοῦν καὶ τελειότερον πρὸς τὸν θεῖον λόγον, καθιστάμενα νοερά ἢ λογικά, ἀτομικοὶ νόες, οἱ ὁποῖοι, ὡς ὁ λόγος - υἱός, συνδυάζουν τὴν νόησιν, τὴν καθαρὰν αὐτοσκόπησιν, μὲ τὴν ἀτομικότητα τοῦ σπερματικοῦ λόγου: «*γοερόν*» σημαίνει ἀκριβῶς νοῦν ἔχοντα αὐτονόησιν, λογικόν, καί, ὡς τοιοῦτον, ἀτομικότητα. Ἐνῶ δὲ ὁ πατὴρ διὰ τῆς τελείας του ἀνλότητος παράγει τὴν πτώσιν, τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀνεξάρτητον ὑπαρξιν, τὸ εἶναι, τῶν ὄντων, ὁ υἱός, ἀντιθέτως, ὁ θεῖος λόγος, ὢν ἡ αὐτογνωσία καὶ αὐτονόησις τοῦ πατρός, διέπει τὰ νοερά, τοὺς λογικοὺς νόας («*φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά*»). Εἶναι δηλ. ἡ συνισταμένη, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς τάσεως, τοῦ πόθου, ὅλων τῶν διὰ τοῦ ὑλικοῦ αὐτῶν σώματος ἀτομικευομένων λογικῶν - νοερῶν νὰ φθάσουν καὶ νὰ ταυτισθοῦν πρὸς τὸν ἕνα πατέρα των. Ἡ μεταξύ των διαφορά ἐγκτεται εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ εἶναι μὲν τοῦ πατρός ἀπομακρύνει τὰ ὄντα — τὰ ὁποῖα διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτῆς ἀκριβῶς, τῆς ὑλοποιήσεως, ἀποκοτῶν τὴν αὐτοτελεῆ αὐτῶν ὑπαρξιν, —

τὸ εἶναι δὲ τοῦ υἱοῦ, τοῦ θείου λόγου, συλλέγει τὰ νοερά εἰς τὴν μεθ' ἑαυτοῦ πρὸς τὸν πατέρα ἀναφοράν· δὲν παραμένουν ταῦτα δηλ. αὐτονόησις, ὡς ὁ ἀριστοτελικὸς νοῦς, ἀλλ' αὐτονοούμενα συννοοῦν τὸν πατέρα, εἰς τὴν υπερβατικὴν τοῦ ὁποίου ἀτομικότητα μετέχουν διὰ τοῦ λόγου. Μένει ἐν τέλει, τὸ πνεῦμα· τοῦτο «*δικνεῖται*» «*ἐπὶ τοὺς ἀγίους*» καὶ μόνον, ἥτοι τοὺς συμμετέχοντας μακρόθεν διὰ θεάσεως εἰς τὴν θεότητα τοῦ πατρός. Τὰ νοερά ὄντα τείνουν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τὸν λόγον, εἰς νόησιν τοῦ πατρός· ἔχουν, ἐπομένως, ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀπειροστικὴν τάσιν τοῦ λόγου, διὰ τῆς ὁποίας ὁ θεὸς νοεῖ ἑαυτόν. Οἱ ἅγιοι, ἀντιθέτως, μετέχουν, ὁμοῦ μετὰ τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν τελείαν θεώρησιν, τὴν ἡρεμοῦσαν γαλήνην, ἡ ὁποία αἶρει τὸ ἄπειρον· μετέχουν, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ τὸν νεοπλατωνικὸν ὅρον, εἰς τὴν «*ἐναδικότητα*» τοῦ πατρός, τὴν διάστασιν τ.ἑ. αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἀπομακρύνει καὶ διατηρεῖ τὴν ἀπόστασιν, τὸ ἅγιον αὐτοῦ ἢ τὸ ἄχραντον.

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἐπεχείρησε τρεῖς ἐπὶ μέρους συνθέσεις, διὰ τῶν ὁποίων προσεπάθησε, κατὰ διάφορον ἐκάστοτε τρόπον, νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἐναδικότητα ταύτην. Οὕτως ὁ Πρόκλος (τοῦ ὁποίου τὸ σύστημα διαμορφώνει ὀριστικῶς καὶ τελείως τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν, ἀρρήκτως συνδεδεμένην μετὰ τὴν ἀρχαίαν πολυθεϊαν) συλλαμβάνει τὴν ἐνάδα ὡς «*ὁμοιότητα*» πρὸς τὸ ἐν νοούμενην ὡς βαθμιαίαν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς υπερτάτης ἀρχῆς: «*πᾶσα πρόοδος δι' ὁμοιότητος ἀποτελεῖται τῶν δευτέρων πρὸς τὰ πρῶτα. εἰ γὰρ τὸ παράγον τὰ ὅμοια πρὸ τῶν ἀνομοίων ὑφίστησιν, ἡ ὁμοιότης ἀπὸ τῶν παραγόντων ὑφίστησι τὰ παραγόμενα*» (παράγρ. 29 Θεολ. Στοιχ.) Καί: «*Πᾶσα ἐπιστροφὴ δι' ὁμοιότητος ἀποτελεῖται τῶν ἐπιστρεφόμενων πρὸς ὃ ἐπιστρέφεται. τὸ γὰρ ἐπιστρεφόμενον πᾶν πρὸς πᾶν συνάπτεσθαι σπεύδει καὶ ὁρέγεται τῆς πρὸς αὐτὸ κοινωνίας καὶ συνδέσεως. συνδεῖ δὲ πάντα ἡ ὁμοιότης...* Πᾶν τὸ προῖον ἀπὸ τινος καὶ ἐπιστρέφον κυκλικὴν ἔχει τὴν ἐνέργειαν... ὅθεν δὴ πάντα κύκλῳ πρόεισιν ἀπὸ τῶν αἰτίων ἐπὶ τὰ αἶτια. μείζους δὲ κύκλους καὶ ἐλάττους, τῶν μὲν ἐπιστροφῶν πρὸς τὰ ὑπερκείμενα συνεχῶς γινομένων, τῶν δὲ πρὸς τὰ ἀνωτέρω καὶ μέχρι τῆς πάντων ἀρχῆς» (παράγρ. 32-33). Ἡ μετὰ βεβαιότητα δηλ. ἀπὸ τὸ ἐν ἐπὶ τὰ κατώτατα γίνεται διὰ βαθμιαίας ἀνομοιώσεως τῶν κατωτέρων διαφοριζομένων ἀπὸ τὸ ἐν ὅλον καὶ περισσότερον καὶ ἀποκτώντων οὕτω προσωπικότητα καὶ ἀτομικότητα. Οὕτως ἀπὸ τοῦ ἀπροσώπου ἐνὸς (Πλατων. θεολογία Β) ἀπορρέουν: τὸ νοητὸν ὄν, ἥτοι αἱ πρῶται τῶν ὄντων νοηταὶ ἀρχαὶ (τὸ πέρας ἢ ἡ ὑπαρξις, τὸ ἄπειρον ἢ ἡ δύναμις, τὸ μικτὸν ἢ ἡ οὐσία), ἡ ζωὴ ἢ ὁ αἰὼν, τὸ αὐτόζωον ἢ αἱ νοηταὶ ἰδέαι (Γ): τὸ νοητὸν ἅμα καὶ νοερόν, ἡ ζωὴ τ.ἑ. τοῦ νοῦ ἢ ἡ νοητὴ ταύτης διάκρισις εἰς ἀριθμόν, εἰς πολλότητα ὑποστάσεων (Δ): τὸ νοερόν, τέλος, ἢ ἡ διάκρισις τοῦ νοῦ εἰς «*πατέρας*» (Κρόνον, Ρέα, καὶ Δία), «*ἀχράντους θεοὺς*» ἢ «*φρονητικούς*» τοῦ ἀπὸ τοῦ θείου χωρισμοῦ τῶν κατωτέρων (Ἀθηνᾶ, Κόρη καὶ Κούρητες) καὶ τὴν νοεράν ἀρχὴν τῆς κινή-

σεως (Ε), ἐκ τῆς ὁποίας ἐκπηγάζει ἡ ψυχὴ. Αὕτη διακρίνεται πάλιν εἰς ἡγεμόνας τοῦ κόσμου ἀγεννήτους ὑπερκοσμίους θεοὺς (Ζεὺς, Ποσειδῶν, Πλούτων) μετὰ τῶν σὺν αὐτοῖς ἀχράντων θεῶν, αἰτίων ἀπάντων ὁμοιότητος καὶ ἀνομοιότητος· εἰς ἀπολύτους θεοὺς, ἐγκοσμίους ἅμα καὶ ὑπερκοσμίους, συνέχοντας τὸ ἐγκόσμιον πρὸς τὰς ὑπερκοσμίους ἀρχάς του (οὗτοι εἶναι οἱ δώδεκα θεοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ Πανθέου Σ) καὶ ἐγκοσμίους θεοὺς, γεννητοὺς καὶ ἐνσωμάτους (τὰ οὐράνια σώματα καὶ τὰ στοιχεῖα). Κάτωθεν τούτων προκύπτουν οἱ δαίμονες, κάτωθεν δὲ τούτων αἱ ψυχαὶ αἱ μεταπίπτουσαι τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω κατὰ τὸ τριαδικὸν διαλεκτικὸν σύστημα τῆς μονῆς, προόδου καὶ ἐπιστροφῆς πᾶσαι αἱ κατώτεραι τάξεις τῶν θείων ἐνάδων ἀνάγονται ἀντιστοιχῶς αἱ μὲν προοδεύουσαι (αἱ δευτέραι τ.ἔ. τῇ τάξει) ἐκ τοῦ πατρὸς - ἐνός (τοῦ πρώτου τῇ τάξει), αἱ δὲ ἐπιστρέφουσαι (αἱ τρίται τῇ τάξει) ἐκ τῶν δευτέρων· ἀνακύπτει δέ, τέλος, καὶ ἡ τετάρτη τάξις τῶν ἀχράντων θεῶν, τῶν κυρίως ἐνάδων, ἡ τηροῦσα τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὰ προσήκοντα ὅρια. Τὸ σύστημα, κατὰ ταῦτα, τοῦ Πρόκλου δὲν γνωρίζει ἐπιστροφὴν εἰμὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς προϊούσης ἀτομικεύσεως τῶν κατωτέρων καὶ ἀπωτέρων· ὅσον ἀπομακρυνόμεθα τοῦ ἐνός, τοῦ ἀφηρημένου, τόσον καλλίτερον τὸ θεώμεθα, τόσον τ.ἔ. τὸ ἀφίνομεν ἄχραντον καὶ ἀπόλυτον εἰς τὴν ἀγνότητά του· τόσον ἐνούμεθα πρὸς τὸ θεῖον, ὅσον διατηροῦμεν τὴν ἀπωτάτω ἀπὸ αὐτοῦ κειμένην πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας ἐνότητα· ὁμοίότης πρὸς τὸν θεὸν σημαίνει ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ.

Ἄλλως ἔχει ἡ σχέσις τῶν ὄντων πρὸς τὸν θεὸν εἰς τὸ μυστικὸν σύστημα τοῦ Διονυσίου, κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωποῦν τὴν μεσαιωνικὴν καὶ χριστιανικὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ἐνῶ εἰς τὸν Πρόκλον κρατεῖ ἡ νοητὴ ἀρχὴ τῆς κατὰ προϊούσαν πρόοδον ἀνομοιώσεως τοῦ κατωτάτου καὶ ἀτομικοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου καὶ ἀφηρημένου, εἰς τὸν Διονύσιον κυριαρχεῖ ἡ κατὰ λόγον ἀναγωγὴ καὶ ἐπιστροφὴ εἰς τὸ ἔν. Βεβαίως καὶ ὁ Διονύσιος γνωρίζει τὴν ἀτομικευσιν προϊόντως τοῦ κατωτέρου, λόγος ὅμως σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι τὸ κατώτερον καὶ ἀτομικὸν τοῦτο ἔχει, ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν ὕλην, τὴν ἀτομικότητα ἐκείνην, ἡ ὁποία τὸ φέρει ἐγγύτερον ἀπὸ τὸ ἀπλῶς νοητὸν πρὸς τὸ ἔν. Ἐνῶ οὕτως ὁ Πρόκλος οἰκοδομεῖ τὴν φιλοσοφίαν του εἰς τὴν δι' ὁμοιότητος (προϊούσης ἀνομοιώσεως) πρόοδον, ὁ Διονύσιος θεμελιώνει τὴν ἰδικήν του εἰς τὴν δι' ἀνομοιότητος ἐπιστροφὴν καὶ ἀναγωγὴν εἰς τὸ ἔν. Οὕτω τὸ μὲν ἔν ἢ τὸ ἀγαθόν, ἐξηγμένον ὡς ἑαυτοῦ, παράγει ἑαυτὸ καὶ τὸ ὄν ἢ τὸ μὴ ἀγαθόν. Τὸ (ὕλικόν) ὄν, ἐξηγμένον ὡς ἑαυτοῦ, παράγει τὴν ὄντοτητα τῶν ἐπὶ μέρους αἰσθητῶν - ἀτομικῶν ὄντων, ἥτις ὅμως νοεῖται διττῶς, καὶ ὡς τὸ ἐγγύτατον καὶ ὡς τὸ ἀπώτατον, μετὰ τὸ ὄν, πρὸς τὸ ἀγαθόν ἢ τὸ ἔν. Ἡ ζωὴ, περαιτέρω, ἀπόρροια τοῦ ὄντος, εἶναι, ὡς γενικωτέρα, πλησιεστέρα πρὸς τὸ ὄν, συγχρόνως ὅμως καὶ ἀπωτέρα, ἐφ' ὅσον τὰ ἀτομικὰ ὄντα ἐμφανίζουσιν ζωὴν ἀνωτέραν ἐκείνης τῶν ζών-

των άπλως. Τό νοητόν παρομοίως, υπερκείμενον τῆς ζωῆς, εἶναι συγχρόνως καί ταύτης κατώτερον, ἐφ' ὅσον ἡ ζωή, ὡς γενικώτερον, εἶναι ἐγγύτερον πρὸς τὸ ἀπλῶς ὄν. Τέλος, τὸ πνεῦμα, υπερκείμενον τῆς νοήσεως, εἶναι συγχρόνως καί ταύτης κατώτερον, ὡς ειδικώτερον καί άτομικώτερον ταύτης¹. Οὕτω καταλήγομεν εἰς ἓν σημεῖον νεκρόν, τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἰσορροπεῖ εἰς τὸ κέντρον καὶ οὔτε δύναται νὰ ἀναχθῇ πρὸς τὰ ἄνω, οὔτε καὶ νὰ ἐκτραπῇ πρὸς τὰ κάτω ἀλλὰ παραμένει ἀκίνητον εἰς τὴν αὐτῇ ἀρμόζουσαν θέσιν: «οὐ μὴν ἀκοινώνητόν ἐστι καθόλου τὰγαθὸν οὐδενὶ τῶν ὄντων ἀλλ' ἐφ' ἑαυτοῦ μονίμως τὴν ὑπερούσιον ἰδρῦσαν ἀκτίνα ταῖς ἐκάστου τῶν ὄντων ἀναλόγοις ἐκλάμψεσιν ἀγαθοπρεπῶς ἐπιφαίνεται καὶ πρὸς τὴν ἐφικτὴν αὐτοῦ θεωρίαν καὶ κοινωνίαν καὶ ὁμοίωσιν ἀνατείνει τοὺς ἱεροὺς νόας τοὺς ὡς θεμιτὸν αὐτοῖς καὶ ἱεροπρεπῶς ἐπιβάλλοντας, καὶ μῆτε πρὸς τὸ ὑπέρτερον τῆς ἑναρμονίως ἐνδιδομένης θεοφανείας ἀδυνάτως ἀπαισθηζομένους, μῆτε πρὸς τὸ κἀναντες ἐκ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον ὕφέσεως ἀπολίσσθαινοντας, ἀλλ' εὐσταθῶς τε καὶ ἀκλινῶς ἐπὶ τὴν ἀκτίνα τὴν αὐτοῖς ἐπιλάμπουσιν ἀνατεινομένους καὶ τῷ συμμέτρῳ τῶν θεμιτῶν ἐκλάμψεων ἔρωτι μετ' εὐλαβείας ἱερᾶς σωφρόνως τε καὶ ὁσίως ἀναπτρουμένους»². Ὅλα, ἐπομένως, τὰ ὄντα ἔχουν τὸ ἰδιάζον εἰς ἕκαστον δῶρον τοῦ πνεύματος, διὰ τοῦ ὁποῖου ἱεραρχοῦνται κατὰ τὴν τάξιν τῆς πρὸς τὸ πρῶτον ἐγγύτητος: ὅσον τ.ἐ. ἀτομικώτερα ἢ ὑπαρξίς, τόσον πρὸς τὸ ἐν ἐγγυτέρα, ἐκ τούτου μόνον τοῦ λόγου, ὅτι εἶναι πρὸς τὸ ἐν ἁπωτέρα.

Τὰ συστήματα τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Διονυσίου εἶναι, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἀλλήλων συμπληρωματικά: ἡ θεμελιώδης σύλληψις μένει ἡ αὐτή, ἀλλὰ ὁ μὲν Πρόκλος ἐξαίρει τὴν πρόοδον, τὴν ἀπὸ τοῦ γενικοῦ ἐνὸς βαθμιαίαν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὄντων, καθισταμένων ἀτομικῶν ἢ προσώπων ὅσον κατερχόμεθα εἰς τὴν κλίμακα, ὁ δὲ Διονύσιος τὴν ἐπιστροφὴν, τὴν κατάφασιν αὐτῆς ταύτης τῆς γενικότητος τοῦ ἐνὸς ὡς συνισταμένης ἀτομικοτήτων καὶ ἄρα ἐπιδεκτικῆς προσπελάσεως. Τὸν συμπληρωματικὸν χαρακτῆρα τῶν δύο συστημάτων θὰ ἡδυνάμεθα γραφικῶς νὰ παραστήσωμεν διὰ δύο ἰσοσκελῶν τριγώνων, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον (τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πρόκλου) ἔχει τὴν τὸ μετὰ τῶν σκελῶν ἄνοιγμα συνδέουσαν εὐθεΐαν ἄνω (ἐν = γενικόν), τὴν δὲ ὑπὸ τῶν σκελῶν σχηματιζομένην γωνίαν κάτω (τὸ ἀτομικόν), ἀντιστρόφως δὲ τὸ δεύτερον (τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν φιλοσοφίαν Διονυσίου) κορυφοῦται εἰς τὸ κέντρον τῆς μετὰ τῶν σκελῶν εὐθείας τοῦ πρώτου δεχόμενον εἰς τὴν πλατεῖαν πλευράν του τὴν αἰχμὴν τοῦ ἑτέρου. Οὕτω δημιουργεῖται ἡ προϋπόθεσις τοῦ τρίτου μεγάλου νεοπλατωνικοῦ συστήματος, τοῦ τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος, εἰς τὸ ὁποῖον

1. P.G. 3, 588 κέξ.: Περὶ θεῶν ὀνομάτων, κεφ. 4 - 5.

2. "Ενθ' ἄν.

δεσπόζουσα είναι ή έννοια της είμαρμένης ¹ : άφου ή πρώτη άρχή, τό έν ή τό άγαθόν, είναι μόν άτομική κατά τόν Διονύσιον, ή άτομικότης της όμως είναι άπλώς έν σημείον επί της ευθείας του ένός ως γενικού και άπροσώπου εις την φιλοσοφίαν του Πρόκλου, ό άτομικός πρώτος θεός, ό Ζεύς ή τό έν, είναι φορεύς γενικότητος, πρός έκαστον των επί μέρους άτομικών όντων παρέχων την μοίραν μιās άσημάντου μονάδος. "Όσον άτομικώτερον είναι τό έν, τόσον αί επί μέρους άτομικότητες καταντοϋν άπλοί άριθμοί, διεπόμεναι άπασαι υπό της αύτης σιδηράς είμαρμένης. Ούτως ό Πλήθων άποκαθιστά πάλιν πέρα των φιλοσοφικών γενικοτήτων, «έν», «έπέκεινα» κ.τ.τ., την γνησίαν «Έλληνικήν θεολογίαν», ή όποία «ένα θεόν τόν άνωτάτω τοίς οΰσιν έφιστάσα, και άτομον έν, και έπειτα πλείους αυτώ παιδες διδοϋσα, προϋχοντάς τε άλλους άλλων και υποδεστέρους... όμως οδδένα αυτών τῷ πατρί ίσον ή γούν παραπλήσιον αξιοί είναι» ². Διά του τρόπου αυτού καταπολεμεί την άρχήν της καθολικότητος της πρώτης άρχής και επαναφέρει την ιεραρχίαν των όντων εις την παραγωγήν των άπό του πρώτου ένός, του Διός, του υίου αυτού και παραγωγού των αιωνίων, των νοερών ή των Όλουπίων, του Ποσειδώνος, και της έκ τούτων τρίτης άρχής των ουρανίων και έγκοσμίων ψυχών, της υλικής άρχής ή της "Ηρας. Ούτως επανερχόμεθα μόν φαινομενικώς εις τό σύστημα πάλιν του Πρόκλου, έκ του γενικού κατερρχόμενοι εις τό άτομικόν, με την διαφοράν όμως, ότι τό γενικόν τουτο συλλαμβάνεται ως άτομον (ως Ζεύς) και άποδυναμοί ούτως έμμέσως τά μερικώτερα άτομα του ανεπαναλήπτου των χαρακτηήρος : μένουν μόν ταϋτα άτομα, αλλά άτομα άριθμητικώς άπλως ώρισμένα, άχρωμοι επαναλήψεις άλλήλων, άπλοί άριθμοί, των όποίων ή άτομικότης κατήντησε νά είναι ταυτόσημος πρός την άπόλυτον γενικότητα.

5.

Φαίνεται, νομίζω, καλώς έκ των άνωτέρω, ότι ό,τι ονομάζομεν συνήθως Νεοπλατωνισμόν δέν είναι σύστημα φιλοσοφίας, τό όποιον παρέμεινεν άκίνητον, άφ' ής στιγμής έλαβε την όριστικήν του μορφήν. Τό αντίθετον, πράγματι, συνέβη άκριβώς : ό Νεοπλατωνισμός υπέστη κατά την διαδοχήν των αιώνων τόσας μεταμορφώσεις, ώστε νά δύναται νά λεχθί ότι άποτελέσεν ούτος την κοίτην, έντός της όποίας έρρευσε τό κύριον ρεύμα της Έλληνικής σκέψεως. Ούτως ή φιλοσοφία αύτή, έκκινούσα άπό κοινάς άπαρχάς (Φίλων, Όριγένης), γεφυρώνει τάς εποχάς, και δη τάς τρεις περιόδους της Έλληνικής ιστορίας, την άρχαίαν (Πλωτίνος, Ιάμβλιχος, Πρόκλος), την

1. Πλήθωνος, Νόμων συγγρ., (έκδ. Alexandre), βιβλ. Β, G, σ. 64.

2. Ένθ' άν. App. VII, σ. 302.

μεσαιωνικήν (Διονύσιος) καὶ τὴν νεωτέραν (Πλήθων), δίδουσα συγχρόνως τὰ σχήματα διὰ τὴν ἀνάπτυξίν της καὶ τὴν διαλεκτικήν της συμπλήρωσιν. Εἰδικώτερον, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ σύστημα τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος, τοῦτο παρέχει τὸ πλαίσιον τῆς διαλεκτικῆς ἀρτιώσεως τῆς νεωτέρας μας σκέψεως ἢ καὶ ἑρμηνείας ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ νέος Ἑλληνισμός, ἀδιάφορον ἂν ἐνσυνειδήτως ἢ ὄχι.

Παρεβάλομεν, ὅπως εἵπομεν, τὰ δύο κυριώτερα νεοπλατωνικά συστήματα, τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Διονυσίου, πρὸς δύο ἰσοσκελῆ τρίγωνα ἔχοντα ἑκάτερον τὴν αἰχμὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς τὰς δύο ἴσας πλευρᾶς τοῦ ἐτέρου συνδεούσης εὐθείας. Ἡ συμβολή, περαιτέρω, τοῦ Πλήθωνος εὗρεθῇ ὅτι συνίσταται εἰς τὸν ἐγγύτερον προσδιορισμὸν τοῦ ἀτομικοῦ ἐκείνου σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ λόγος ἀνάγεται ἐκ τοῦ γενικοῦ, τῆς βάσεως τοῦ τριγώνου τοῦ Διονυσίου, εἰς τὴν ἀνεπανάληπτον ἀτομικότητα τῆς ἀρχῆς, κειμένης ὁμως ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ἢ ὁποία εἰς τὸ τρίγωνον τοῦ Πρόκλου συμβολίζει τὴν γενικότητα τῆς οὐσίας τοῦ ἐνός: τὸ ἐν κατὰ Πρόκλον εἶναι τὸ γενικόν, ὁ Ζεὺς, ἐπομένως, τοῦ Πλήθωνος, ἐν σημεῖον τοῦ γενικοῦ τούτου, ταῦτόν πρὸς τὴν εἰμαρμένην. Ἀλλὰ, ἐρωτᾶται, τί πρέπει νὰ εἴπωμεν διὰ τὸ ἀντίστροφον σχῆμα, τὸ τρίγωνον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πρόκλου, τοῦ ὁποίου ἡ αἰχμὴ κεῖται ἐπὶ τῆς τὰς ἴσας πλευρᾶς τοῦ τριγώνου τοῦ Διονυσίου συνδεούσης εὐθείας; "Ἄν ἡ ἀτομικὴ ἀρχή, ἣ τὸ ἐν, εἶναι κατὰ τὸν Πλήθωνα γενικόν, πῶς πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν αἰχμὴν, εἰς τὴν ὁποίαν καταλήγει τὸ γενικόν ἐν τοῦ Πρόκλου καὶ ἡ ὁποία, μεθ' ὅσα εἵπομεν περὶ τοῦ συστήματος τούτου, πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὥς ἀπολύτως ἀτομικὴ καὶ προσωπικὴ; "Ὅσον κατερχόμεθα τὴν ἀνεστραμμένην πυραμίδα τοῦ Πρόκλου ἐκ τοῦ γενικοῦ πρὸς τὸ ἀτομικόν, τόσον τὸ θεῖον λαμβάνει πρόσωπον, τόσον (διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὰ ὀνόματα τῆς Ἑλληνικῆς θεολογίας) τὸ ἀρχικόν Χάος λαμβάνει μορφάς, τιτανικὰς ἀρχικῶς, θείας κατόπιν, ἡρωϊκὰς καὶ ἀνθρωπίνας ἐν τέλει. Εἰς τὸ σύστημα τοῦ Διονυσίου ἐδείχθη, ὅτι αἱ προσωπικαὶ αὗται οὐσίαι ἔχουν ὑφὴν λογικὴν, εὐρίσκονται δηλ. εἰς διαφόρους βαθμίδας τῆς κλίμακος τῆς ὁδηγούσης πρὸς τὸ ἐν, οὐσαι τόσον πλησιέστεραι πρὸς αὐτό, ὅσον γενικώτεραι εἶναι. "Ὡστε εἰς τὴν βάσιν τοῦ τριγώνου, τοῦ παριστάντος τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πρόκλου μένει μόνον, μετὰ τὸν περιορισμὸν τοῦτον, μία μόνον προσωπικὴ μορφή, ἐν μόνον «ἀπέναντι» τοῦ ἀτομικοῦ ἐν τῇ γενικότητί του ἐνός, τοῦ Διός, ἐν ἀνεπανάληπτον εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὕλικοῦ ὄντος πρόσωπον, τὸ ἀπόλυτον καὶ τέλειον αἰτιατόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται ὁ «μυχός» τοῦ ἐνός. "Ὅσον οὕτω κατερχόμεθα τῆς πρώτης ἀρχῆς, δὲν γενικεῦνται ἀναγκαίως, κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Πλήθωνος, ὅλα τὰ ὄντα, ἀλλὰ ἱεραρχοῦνται προϊόντως κατὰ βαθμὸν γενικότητος, ἀναλόγως πρὸς τὸ ἐγγὺς ἢ μακρὰν κεῖσθαι αὐτῶν ἀπὸ τὴν μίαν ἐκείνην ἀτομικὴν ἀρχὴν, τὴν ἀποστίλβουσαν ἐν μέσῳ τῶν ἀτόμων τῆς ὕλης ὡς ὁ ἀδάμας ὁ λάμπων μεταξὺ τῶν ἀνθρώ-

κων. Δὲν εἶναι τυχαῖον, ὅτι εἰς τὸν «*ὑπερουράνιον τόπον*» τοῦ Πλατωνικοῦ «*Φαίδρου*» δύο μόνον θεοὺς ὀνομάζει ὁ Σωκράτης, τὸν Δία «*ἐλαύνοντα πτηγὸν ἄρμα*» ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, καὶ τὴν Ἑστίαν, «*μέρουσαν ἐν θεῶν οἴκῳ μόνην*» (247a). Εἶναι οἱ δύο οὗτοι οἱ μόνοι ἰνδοευρωπαϊκοὶ θεοί, οἱ ὁποῖοι ἐσώθησαν, καὶ ἐτυμολογικῶς ἐτι, ἀκέραιοι κατὰ τὸν συγκρητισμόν, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀπέρρευσεν ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ θρησκεία. Τὸ «*αἰώνιον θῆλυ*», ἐπομένως, δὲν ἔλκει ἡμᾶς πρὸς τὰ ἄνω, ἀλλ' ἀντιθέτως, μένον ἀκίνητον εἰς τὸ βάθος τοῦ ὄντος, ἐμπνέει διὰ τοῦ προσώπου τοῦ ἐκεῖνον τὸν ἔρωτα, ὁ ὁποῖος διαβαθμίζει εἰς τάξεις τὰ ὄντα τοῦ κόσμου. Ὅσον καλλίτερον ἐννοήσῃ κανεῖς, ὅτι ὄχι τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ πρόσωπον, ἀλλὰ τὸ πρόσωπον πού θεᾶται τις, δίδει τὴν σωτηρίαν τῆς χάριτος, τόσον ἀφανίζει ἐν ταπεινότητι τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, ἵνα ἐλευθερώσῃ τὴν προοπτικὴν ἀποκαλύψεως τοῦ θεοῦ. Διότι ὁ θεὸς ἀποκαλύπτεται εἰς τὸ ταπεινὸν καὶ τὸ ἀσθενές, τὸ ἀγνὸν καὶ τὸ ἄχραντον, τὴν «*Σοφίαν*» αὐτοῦ «*ἣ προσέχαιρε*»: «*ἰδοὺ ἡ δούλη κυρίου γένοιτό μοι κατὰ τὸ ρῆμά σου*». (Λουκ. 1,38). Τὸ μυστήριον τοῦ ὄντος, ἐπομένως, κρυσταλλοῦται τελικῶς εἰς τὸ μυστήριον τοῦ παρθενικοῦ, παρόμοιον δὲ εἶναι, ὥς φαίνεται, καὶ τὸ μέγιστον μάθημα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ: εἰς τὸν «*Κρητικόν*» τοῦ Σολωμοῦ ἡ «*φεγγαροντυμένη*» ὀπτασία ἀπαλύνει τὸν πόνον τῆς αἵμασσοῦσης ὑπάρξεως, κυττάζουσα μέσα εἰς τὰ σωθικά, ὅπου οἱ πόνοι ἐφύτρωσαν (ἀπ. 21). Ἴσως τὸ μάθημα τοῦτο νὰ μὴ ἔχη τὴν δύναμιν νὰ καταστῇ ποτὲ ἱστορικὴ παρουσία: ἴσως, πάλιν, εἰς τὸ μεταίχμιον τῶν καιρῶν, νὰ ὀδηγήσῃ ἡρέμα τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸ λυτρωτικὸν βίωμα, τὸ ὁποῖον θὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν — εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ὑπέρτατος λόγος τῆς μετουσιώθη τελείως εἰς καθαρὰν ὁρμὴν αὐτοαναδείξεως, εἰς δαιμονικὴν, βασανιστικὴν δίψαν ὑπεροχῆς (δίψαν μὴ εὐρίσκουσιν πλέον δρόσον ἀναψυχῆς, ἀναγνώρισιν δηλ. τοῦ προσώπου τόσων ἀπροσώπων ὑπάρξεων) — τὴν νέαν κατεύθυνσιν βλέμματος τὴν ἀποκαλύπτουσιν ἐν μέσῳ τῆς δίνης τόσων ἐγωισμῶν τὴν νηνεμίαν τοῦ κάλλους, εἰς τὸ ὁποῖον τρυφᾷ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ θεοῦ.